

UOT: 338.24.01; 334.021:35

JEL: C 59

QƏLƏNDƏROV P. N.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) magistri

İQTİSADI İNKİŞAF MODELİNİN FORMALAŞMASININ TƏHLÜKƏSİZLİK ASPEKTİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi: Tədqiqat işinin məqsədi strateji marketing alətlərindən istifadə etməklə iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsi metodlarının və tədbirlərinin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın metodologiyası: morfoloji təhlili və sintezi, ekspert qiymətləndirməsi

Tədqiqatın nəticələri: İqtisadi təhlükəsizliyinin məzmununa mövcud yanaşmalar əsasında onun qiymətləndirilməsi ilə onun komponentlərinin dəqiqləşdirilməsi arasında səbəb-nəticə əlaqəsinin olmaması aşkar edilmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi, təhlükəsizlik, milli, rəqabət.

GİRİŞ

İqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması dövlətin həyata keçirdiyi mühüm funksiyalardan biridir. İqtisadi təhlükəsizlik problemi ayrılıqda sərbəst şəkildə mövcud olmayıb, cəmiyyətin hər bir inkişaf mərhələsində iqtisadi artımla, yüksəlişlə əlaqəli zərurətdən meydana gəlmişdir. Mövcud dövrdə xarici və daxili şəraitdən, amillərdən asılı olaraq problemin konkret məzmununda dəyişikliklər baş verə bilər.

“İqtisadi təhlükəsizlik” anlayışı qeyri-təbii, konyuktur xarakterə malik deyildir. Bu gün daha çox səslənən “milli təhlükəsizlik” anlayışı müasir cəmiyyətin həyatına, düşüncə tərzinə daha güclü nüfuz edərək, hər bir dövlətin daxili və xarici siyasətinin ayrılmaz hissəsidir. Təsədüfi deyil ki, bir çox dövlətlər bu gün öz milli təhlükəsizlik strategiyalarını işləyib-hazırlayırlar və onu daima təkmilləşdirirlər. Həç də təəccüblü deyildir ki, iqtisadi fəaliyyət cəmiyyətin, dövlətin və hər bir şəxsin fəaliyyətində əsas istiqamətlərdən birini təşkil etdiyi üçün, istənilən mümkün daxili və xarici təhlükələrə, təhdidlərə qarşı sabit və güclü iqtisadiyyat yaratmadan milli təhlükəsizlik haqqında danışmaq tam mənasız olardı.

Milli təhlükəsizlik anlayışı iqtisadi təhlükəsizlik anlayışından geniş mənə kəsb edərək, müdafiə, informasiya, ekoloji, enerji təhlükəsizliyi və s. məsələləri özündə ehtiva edir. Lakin təhlükəsizliklə bağlı məsələlərin bu və ya digər cəhətlərilə yanaşı, onların iqtisadi aspektlərinin də nəzərə alınması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bir sıra ümumi şərtlər və amillər bu anlayışı cəmiyyətin və dövlətin fəaliyyətinə daha sıx

daxil edir. Birincisi, integrasiya proseslərinin inkişafına baxmayaraq bu, milli maraqlarda olan fərqləndirici cəhətlər, ümumi maraqlardan onların daha da ayrılması cəhədidir. Maraqların spesifikasiyası onların həyata keçirilməsi mexanizmlərinin müəyyən olunmasını və uyğun strategiyanın işlənilib hazırlanmasını tələb edir. İkincisi, təbii ehtiyatların məhdudluğu, hər bir ölkədə müxtəlif səviyyədə olması bu ehtiyatlardan istifadə uğrunda siyasi və iqtisadi mübarizənin güclənməsinin potensial əsasını təşkil edir. Üçüncüsü, istehsal sferasında, xüsusən maliyyə-bank xidmətləri sahəsində rəqabət amilinin əhəmiyyəti artır. Maliyyə-bank sektorunun inkişafı üçün lazımi şərait yaratmaq və onun dəqiq işini təmin etmək yeni sənaye sahələrinin və kənd təsərrüfatı texnologiyalarının yaradılması qabiliyyəti ilə bir cərgədə durur. Məhz buna görə də bir ölkənin rəqabət qabiliyyətinin artması digər ölkələr üçün onların milli maraqları baxımından real təhlükə mənbəyi rolunu oynayır.

İqtisadi təhlükəsizliyin formalaşmasında dövlətçilik maraq və məqsədlərinin rolu və yeri

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışını formalaşdırmaqdan əvvəl, onun mühüm komponentlərini müəyyənləşdirmək vacibdir. Burada hər bir dövlətin, o cümlədən Azərbaycanın milli-dövlətçilik maraqlarının və məqsədlərinin nəzərə alınması xüsusi əhəmiyyətlidir. Bu maraqlar həm ölkə sərhədləri daxilində, həm də ondan kənarda olduqca vacibdir: dövlət müstəqilliyinin qorunub saxlanması və onun inkişafına nail olmaq; Azərbaycanın beynəlxalq miqyasda mövqeyi, onun dünya bazarında, dünya sənaye istehsalında, onun ixtisaslaşması və kooperasiyasında, dünya

ticarətində, beynəlxalq maliyyə-bank sistemində, əmtəə və xidmətlər bazarında, qiymətli kağızlar bazarında rolu və yeri; Azərbaycanın bir dövlət kimi özünün vahidliyini qoruyub saxlaması, özünü müdafiə etməsi.

Dövlətin vahidliyinin, bütövlüyünün təmin olunmasında güclü ordu və yüksək texnologiyaya malik müdafiə sistemi ilə yanaşı, daha təkmil iqtisadi, hüquqi və təşkilati mexanizmlərin mövcudluğu, güclü iqtisadi sistemin yaradılması zəruridir; inkişaf etmiş istehlak malları və xidmətləri sektoru; daxili sosial-siyasi sabitlik və etibarlı sosial bazaya əsaslanan islahatlar; ümumi iqtisadi potensialla balanslaşdırılmış kifayət qədər güclü müdafiə potensialı. Bütövlükdə iqtisadiyyat və müdafiə sistemi arasında dərin disproporsiyanın olması sonda ölkənin dağılması üçün real təhlükə mənbəyinə çevrilə bilər (Keçmiş SSRİ-nin təcrübəsi də buna misaldır).

İqtisadi təhlükəsizlik anlayışının məzmununu başa düşmək üçün onun “inkişaf” “sabitlik” anlayışları ilə əlaqəsini araşdırmaq məqsəduğundur. İnkişaf iqtisadi təhlükəsizliyin komponentlərindən biridir. İqtisadiyyatın inkişaf etməsi, onun daxili və xarici təsirlərə, təhlükələrə qarşı müqaviməti və uyğunlaşa bilməsi kəskin şəkildə aşağı düşür və yüksəliş imkanları məhdudlaşır. Dayanıqlıq və təhlükəsizlik vahid bir sistem kimi iqtisadiyyatın mühüm xüsusiyyətlərindəndir. Onları heç də bir-birinə qarşı qoymaq lazım deyil, hər biri özünəməxsus səviyyədə iqtisadiyyatın səviyyəsini, vəziyyətini xarakterizə edir. İqtisadi dayanıqlıq onun elementlərinin, üfiqi, şaquli və digər sistem daxili əlaqələrin möhkəmliyini və etibarlılığını, daxili və xarici təsirlərə (“yüklənmələrə”) qarşı davam gətirmə, dayanmaq qabiliyyətini bir növ əks etdirir. Təhlükəsizlik-obyektin daxili və xarici təsirlər, təhlükələr şəraitində mövcud olma və inkişaf edə bilmə qabiliyyəti nöqtəy-nəzərindən onun əlaqələr sistemində vəziyyətini ifadə etməklə yanaşı, həmçinin gözlənilməz və çətin proqnozlaşdırılan amillərin təsirini müəyyən edir.

İqtisadi sistem, istehsal və maliyyə-bank kapitalı münasibətləri nə qədər dayanıqlıdırsa, iqtisadiyyat bir o qədər güclü olar və onun təhlükəsizliyi kifayət qədər yüksək qiymətləndirilə bilər. Sistemin ayrı-ayrı komponentləri arasında əlaqələrin və uyğunluğun, mütənasibliyin pozulması iqtisadi sistemdə qeyri-stabilliyə gətirib çıxara bilər və iqtisadiyyatın təhlükəsizlik

vəziyyətdən təhlükəli vəziyyətə keçməsinə bir siqnaldir.

Beləliklə, iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini, məzmununu milli maraqların təminatlı müdafiəsini, sosial yönümlü siyasəti, hətta qeyri-əlvərişli daxili və xarici proseslərin inkişafı şəraitində kifayət qədər müdafiə potensialını təmin edə biləcək dövlət institutlarının və iqtisadiyyatın vəziyyəti, səviyyəsi kimi müəyyən etmək olar. Başqa sözlə, iqtisadi təhlükəsizlik - yalnız milli maraqların müdafiə olunması deyil, həmçinin dövlət institutlarının milli iqtisadiyyatın inkişafı kontekstində milli maraqların qorunması və həyata keçirilməsi, eləcə də cəmiyyətin sosial-siyasi stabilliyinin qorunub saxlanılması mexanizmlərini yarada bilmə qabiliyyəti və buna hazır olmalarıdır.

İqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyəti göstəricilər və meyarlar sistemi ilə reallaşır. İqtisadi təhlükəsizliyin meyarları - iqtisadi təhlükəsizliyin mahiyyətini əks etdirə biləcək mühüm, vacib proseslər nöqtəy-nəzərindən mövcud iqtisadi vəziyyətin (iqtisadiyyatın vəziyyətinin) qiymətləndirilməsidir. Təhlükəsizliyin meyarlar baxımından qiymətləndirilməsi aşağıdakıların qiymətləndirilməsini nəzərdə tutur: resurs potensialı və onun inkişaf imkanları; ehtiyatlardan, kapitaldan və əməkdən səmərəli istifadə səviyyəsi və onun inkişaf etmiş ölkələrdəki səviyyəyə, həmçinin daxili və xarici təhlükələrin minimum səviyyəsinə uyğunluğu; iqtisadiyyatın rəqabət-qabiliyyətliliyi; iqtisadi və ərazi məkanının vahidliyi, bütövlüyü; süverenlik, müstəqillik və xarici təhlükələrə qarşı dayanma imkanı; sosial stabillik və sosial münasibətlərin qarşısının alınması və həll edilməsi üçün şərait.

İqtisadi təhlükəsizlik göstəriciləri - indikatorları sistemində aşağıdakılar ayrılır; həyat səviyyəsi və həyatın keyfiyyəti; inflyasiyanın tempi; işsizliyin səviyyəsi (norma səviyyəsi); iqtisadi artım; büdcə kəsiri; dövlətin borcları; dünya iqtisadiyyatına daxil olmaq, qoşulmaq; qızıl valyuta ehtiyatlarının vəziyyəti, səviyyəsi; kölgə iqtisadiyyatının fəaliyyəti.

İqtisadi təhlükəsizlik üçün göstəricilərin özləri bir o qədər yox, onların qiymət səviyyələri, hədləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qiymət həddi dedikdə yekun, son hədd başa düşülür. Bu həddin gözlənilməməsi təkrar istehsal prosesinin müxtəlif elementlərinin normal inkişafına mane olur, iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində neqativ, dağıdıcı meyllərin formalaşmasına gətirib çıxarır.

Qeyd etmək lazımdır ki, yüksək təhlükəsizlik dərəcəsi bütün göstəricilər kompleksinin qiymətlərinin yol verilən hədd daxilində olması, ancaq bir göstəricinin qiymət həddinin (hədd qiymətinin) digər göstəricinin zərərinə olmaması şərti daxilində təmin oluna bilər.

Fikrimizcə, təhlükəli amillər sırasında xaricdən olan təhlükələr daha ciddi xarakterə malikdir. Xarici təhlükə mənbələri kimi, ölkənin xarici borclarının artması, ixracatın xammal yönümlü olması, xarici ticarət dövryyəsinin həcmnin azalması kimi amillər aşağı iqtisadi səmərəliliyi, emal sənayesinin zəif rəqabət qabiliyyətliliyini şərtləndirir və sonda daxili təhlükə üçün zəmin yaradır.

Bu məsələdə V.İ.Fomiçevin baxışları ilə razılaşmaq lazımdır. O, qeyd edir ki, ölkələr arasında kommersiya münasibətlərinin təşəkkülü və inkişafı beynəlxalq əmək bölgüsü subyektlərinin bir-birindən qarşılıqlı asılılığının güclənməsinə, eləcə də ixtisaslaşma və kooperasiyadan əldə olunan üstünlüklərdən gəlir götürmənin zəruriliyinin meydana çıxmasına səbəb olur. Əgər ÜDM-un səviyyəsi xaricdəki təsadüfi, yaxud da bilərəkdən hazırlanmış hadisələrdən əhəmiyyətli dərəcədə asılı deyilsə, bu zaman milli iqtisadiyyat təhlükəsizlikdədir. Əgər ÜDM-un səviyyəsi xarici amillərə həssasdırsa və bu reaksiyanın nəticələrini neytrallaşdırmaq mümkün deyilsə, bu zaman iqtisadi təhlükəsizliyin səviyyəsi aşağı düşür. Deməli, son zamanlar dünya bazarında neftin qiymətinin qalxması ilə əlaqədar Azərbaycanda ÜDM-un səviyyəsinin xeyli artmasının ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsiri ilə yanaşı iqtisadi təhlükəsizliyə mənfi təsiri də ola bilər, bu amillərin gələcəkdə iqtisadi təhlükəsizliyə təsirinə miqyasları barədə düşünməyə dəyər.

Daxili təhlükə mənbələri sırasında sosial və elmi-texniki sferalarda yaranan meyllər daha ciddi təhlükə xarakteri daşıyır. Burada güclü resurs potensialına malik olmaq hər bir dövlət üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ehtiyatlar və elmi texniki potensial maddi istehsal sahələrinin kompleks inkişafını təmin edə bilər.

Həm iqtisadi, həm də milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında sosial sfera mühüm “açar” rolu oynayır. Burada fərdlərin, cəmiyyətin, ailələrin, həmçinin siniflərin, sosial qrupların, dövlətin maraqlarının real təcəssümü, həyata keçirilməsi daxildir. Məhz burada bütün çoxcəhətli sosial münasibətlərin ahəngdarlığı və davamlı-

lığı, möhkəmliyi, həmçinin dövlət, fərd və müəssisə arasında münasibətli və münasibətsiz münasibətlər nəzərdən keçirilir, yoxlanılır. Ölkə, onun təhlükəsizliyi üçün daha böyük qorxu amilləri aşağıdakılardır: əhalinin gəlir və istehlak səviyyəsində kəskin differensiasiyanın olması; qiymətli ərzaq malları üzrə orta istehlak normasının azalması hesabına ərzaq istehlakı strukturunun (qidalanmanın) pisləşməsi; gəlir səviyyəsi yaşayış minimumundan aşağı olan əhalinin çoxluğu nəticəsində yoxsulluq səviyyəsinin yüksək olması. ABŞ-da yüksək gəlir səviyyəsinə malik 10% əhalinin gəliri aşağı gəlir səviyyəsinə malik 10% əhalinin gəlirindən 11 dəfə, Rusiyada isə 13 dəfə çoxdur, Qərbi Avropada isə bu 5-8 dəfə çoxdur. Bu səviyyədə differensiasiyaya nə iqtisadi, nə də sosial cəhətdən haqq qazandırmaq olmaz. Onu da qeyd etmək ki, bəzən yalnız işsizlər deyil, həm də o qədər də yüksək əmək haqqı olmayan işləyən əhali hissəsi də səmərəsiz bölgü mexanizminin qurbanına çevrilmiş olur.

Məşğulluğun səviyyəsinin azalması, təhsil alma imkanlarının məhdudlaşması, xüsusilə əhali arasında ölümün artması və doğumun səviyyəsinin aşağı düşməsi həyatın keyfiyyətinin pisləşməsinə səbəb olur. Çox vaxt həyatın keyfiyyəti haqqında inteqral göstərici kimi adambaşına düşən məcmu daxili məhsul əsas götürülür.

Elmi-texniki potensial iqtisadiyyatın səviyyəsini, gələcəkdə onun inkişaf imkanlarını müəyyən edir. Elmi-texniki tərəqqinin özünün inkişafı və təkmilləşdirilməsi olmadan ölkənin müdafiə qabiliyyətini yüksəltmək, mühüm sənaye sahələrində əsas fondların yeniləşdirilməsi mümkün deyildir. Məhz bu baxımdan elmi-texniki işlərin daha geniş miqyasda həyata keçirilməsi, elmi-texniki tədqiqatların həcmnin artırılması, bu istiqamətdə kadr potensialının səviyyəsinin təkmilləşdirilməsi iqtisadiyyatın inkişafında, hər bir ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin olunmasında mühüm rol oynaya bilər.

Avropalı ekspertlər belə hesab edirlər ki, əhalinin normal inkişafı, yaşayışı üçün elm sahəsində işləyənlər məşğul əhalinin 30%-ni təşkil etməlidir. Deməli, bu sahədə kadr axıcılığının qarşısının alınması bazar iqtisadiyyatı şəraitində həlli vacib məsələlərdəndir.

İqtisadi təhlükəsizliyə qarşı olan bütün amillər iqtisadiyyatın mühüm sferalarını əhatə edərək, insanın həyat fəaliyyətinə, onun fundamental əsaslarına ciddi şəkildə mənfi təsir

göstərir. Struktur yenidən qurması adı altında istehsalın dağılmasına gətirib çıxaran iqtisadi siyasət nəticədə milli təhlükəsizliyin əsaslarını sarsıdaraq, süni surətdə inkişafı ləngidir.

Bu baxımdan keçid iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının müəyyənəndirilməsi, onun perspektivlərinin tədqiqi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bəzən belə bir fikir formalaşır ki, keçid dövründə əsas məsələ bütün ölkənin və iqtisadiyyatın “yaşamasını”, “sağ qalmasını” təmin etmək, daha sonra isə onun stabilliyini və gələcəkdə inkişafını təmin etməkdir. Həqiqətdə isə yaşama, sağ qalma meyarı olduqca genişdir. İstehsalın azalmasının son həddə çatması və stabilləşmənin başlamasını müəyyən etmək çətinidir.

Bazarın “qüdrətli əllər”i haqqında, onun adi gözlə görünməyən gücü barəsində təsəvvürlər artıq bizə məlumdur. Bu “görünməz əllər” özü gələcək inkişafın təkan nöqtəsini tapır. Həqiqətdə, bazar təsərrüfatı sisteminin imkanları informasiya bazası üzərində qurulan iqtisadi strategiya olmadan reallaşa bilməz. Amerika iqtisadçısı V.Leontyevin fikrincə, bazar və sahibkarlıq iqtisadiyyatın “yəkənidir” və məqsədli idarəetmə, sınaqdan keçirmə və səhvləri aşkaretmə metodları olmadan inkişaf istiqamətlərini, trayektoriyasını müəyyənəndirmək çox vaxt tələb edir.

İqtisadi, bütövlükdə milli təhlükəsizliklə bağlı dövlətin həyata keçirdiyi strategiyanın əsasını təhlükə qorxusunu minimuma endirə biləcək strateji prioritetləri, milli maraqları nəzərə alacaq inkişaf ideologiyası (yəni iqtisadi, fəlsəfi, sosial, informatika, hüquq, politologiya və geosiyasət və s. bağlı elmi baxışlar sistemi, elmi dünyagörüş) təşkil etməlidir. Əgər bazarın özünün gücü ilə ölkəni inkişaf yoluna çıxarmaq mümkün deyilsə, o zaman bazar şəraitinin geniş və dərin təhlili əsasında istehsalın artırılmasının bazası müəyyənəndirilməlidir. İnkişaf ideologiyası olmadan, sənaye və elmi-texniki yüksəlişi təmin etmədən, ona şəraiti yaratmadan büdcə gəlirlərini artırmaq, əhalinin məşğulluq səviyyəsini təmin etmək, əhalinin həyat keyfiyyətini və sosial müdafiəsinin səviyyəsini yüksəltmək kimi iqtisadi təhlükəsizlik məsələlərini həll etmək olmaz.

Medvedyevin araşdırmalarında Rusiyanın təhlükəsizlik durumunun qiymətləndirilməsi dövlətin beynəlxalq təhlükəsizliyi anlayışının elə bir durumun rəyinə əsaslanır ki, bu vaxt milli

dövlətçilik düşüncələrinə qarşı yönələn təhlükələrin ləğv edilməsi və ya neytrallaşdırılması bərpa edilir. Endogen və ekzogen səbəblərdən bu cür təhlükələr cəmiyyətin həyatının ən fərqli istiqamətlərində ortaya çıxa bilər. V.Medvedyevin zənnincə, milli təhlükəsizliyin prioritetlərinin müəyyənəndirilməsi siyasi konyukturanın maraqlarından, siyasi spekulasiyalardan qurtulmalıdır.

Bu baxımdan 2005-ci ildən başlayaraq ölkəmizdə ÜDM-un davamlı olaraq artması iqtisadi təhlükəsizliyin qorunmasına imkan yaratmaqla milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşmasına təkan vermişdir. Bunu konkret rəqəmlərdə deyil, eyni zamanda ölkədə gedən sosial-iqtisadi inkişafı əks etdirən göstəricilərdə, regionlarda baş verən müsbət istiqamətli irəliləyişlərdə də görmək olar. Nəticə etibarilə 2016-cı ildə iqtisadi artım sürətinin 34,5% artması ölkəmizin strateji istiqamətdə inkişafının müəyyənəlməsinə şərait yaratmaqla, iqtisadi mənafehlərin qorunmasına imkan vermişdir.

İqtisadi təhlükəsizliyin milli iqtisadi inkişaf modelinin formalaşması

İqtisadi tərəqqinin müasirləşməsi, təzədən başlaması həm istehlak, həm də investisiya sahəsində ödəməqabiliyyətli tələbin bərpa olunmasını istəyir. Ən çox da hərbişdirilmiş və inhisarlaşdırılmış iqtisadiyyat mühitində minimum ödəməqabiliyyətli tələb ayrı-ayrı istehsal çeşidlərinin ziyan olmasına səbəb olur. İstehsalın əmtəə və servislərin təklifinin azalması mühitində həddində artıq yüksək ödəməqabiliyyətli tələb qiymətlərin artmasına səbəb olur və inflyasiyanın qüvvətlənməsinə “stimul verir”.

İnsanların ödəməqabiliyyətli istəyinin dinamik strukturu, fond bazarlarının bütün seqmentlərinin tərəqqisi istehlak xərclərinin aşağı düşməsinə və dəyər qalxımının zəiflədilməsinə imkan verir. Sənədlərə olan ehtiyacın aktivləşməsi sürətlə varlanmaq illüziyası yaradır. Bu müxtəlif vətəndaşlar üçün mümkündür, ancaq onların çoxu və bəzi sosial qruplar üçün gerçək deyil. Sənədlərə olan istəyin dəyişdirilməsi maliyyə-kredit qurumlarının, eyni zamanda dövlətin funksiyalarının icrasına yanaşmaları mühitində mümkündür.

Dövlət investisiya projelərində iştirakı haqqında təklif verərsə, bu, bələdiyyə və investorlar üçün mühüm təminat ola bilər. Kapital sərmayəsinə ehtiyacın müasirləşməsi və böyüdülməsi ilə əlaqədar yaranan çətinliklər dövlət sənədlərinə kapital sərmayələrinə gəlirliyin

gerçək iqtisadi sahənin rentabellik norması ilə müqayisədə həddindən çox artmasıdır. Bu səbəbdən də möhtəkir sözləşmələrin gəlirliliyini aşağı salmayınca iqtisadi tərəqqinin müasirləşməsinə zəmin yaratmaq və kapital sərmayələrinə təkan, həvəs yaratmaq qeyri-mümkündür.

Keçid dövrünün başlanğıc mərhələlərində, dəyərlərin stabilləşməsi və gerçək monopoliyalarda onların aşağı düşməsi kimi mühüm mövzuların həll edilməsində inflyasiyanın əngəllənməsi əsas istiqamətlərdəndir. Sözsüz ki, istəklər təklifdən çoxdursa, iqtisadiyyat kəsirlidir, pul vəsaiti isə əmtəə çəkisi və kapitalın gerçək dövriyyəsinin ehtiyacına nisbətən daha intensiv artır ki, nəticədə bu dəyərlərin üzdə artımı üçün ilkin tələbdir.

Pul vəsaitinin idarə edilməsi - ödəməqabiliyyətli ehtiyacın və inflyasiyanın nizamlanmasının, idarə edilməsinin ən rahat üsuludur. Forma olaraq bu, çox sərt metoddur və iqtisadiyyata sərt inzibati təsir üsulunu xatırladır. Daha çətin və çox amillli metodlarla inflyasiyanın əngəllənməsi emal xərclərinin və dəyərlərin stabilləşməsinə bərpə edir, inamla deyə bilərik ki, pul emissiyasının sərt nizamlanması, büdcə kəsirinin aşağı salınması metodu ilə dəyərləri stabilləşdirmək qeyri-mümkündür. Dəyərlərin liberallaşdırılmasından sonra nə qədər çox vaxt keçərsə, bir o qədər tam aydın olar ki, həmçinin əmək məhsuldarlığının artırılması olmadan dəyərlərin stabilləşməsi qeyri-mümkündür. Burada qarşıdurmanın təkmilləşməsi üçün mühitin yaradılması meyilində tədbirlər kompleksi və aşağıdakılar istənilir.

➤ dövlətin tutduğu mövqedən ortaya çıxan struktur siyasətinin və iqtisadiyyatın prioritetlərinin təşəkkül tapması;

➤ orta və kiçik şirkətlərin sayının çoxaldılması;

➤ əhalidən əldə edilən yığımlara təkan verilməsi və investisiya projektivlərinin həyata keçirilməsi üçün vəsaitlərin yığılması;

➤ rəqabət qaydalarına riayət edilməməsi hesabına gəlirlərin çoxalmasının ortaya çıxarılmasına yönəlmiş çevik antiinhisar siyasətinin olması;

➤ tədarük və topdan satış, eyni zamanda da istehlak dəyərləri də aid edilməklə bütün məcmu dəyərlərin analizi, nizamlanması sisteminin yaradılması. Dəyərlərin dərin analizi hesabına emal və tədavül dəyərlərinin çoxaldılması mənbələrini ortaya çıxarmaq və bu xərclərin aşağı salınması meyilində tədbirlər sisteminin tərtib edilməsi.

➤ İqtisadi təhlükəsizliyin olması, bu sahədə strateji maraqların qorunmasında əsas meyllərdən biri bazar iqtisadiyyatının tez müddətdə nizamlanması sisteminin yaradılmasıdır. Sözsüz ki, öz-özünə nizamlanma təhlükəsizliyin tam təminatçısı ola bilməz. Ancaq iqtisadiyyatın deyil, onun bazar modelinin nizamlanmasından söhbət gedir. İqtisadi təhlükəsizliklə əlaqədar bazar iqtisadi sisteminin nizamlanmasında dövlətin funksiyası bazar iqtisadiyyatında səbəb-nəticə və başqa asılılıqların aşkar edilməsi, gələcəkdə də çox gəlir verə bilən sferaların təyin edilməsindən ibarətdir.

Tez müddətdə dövlət tənzimləməsi sisteminə aşağıdakı yarım sistemlər aiddir:

➤ bütün qurumlar üçün təsərrüfat işlərinin qayda və parametrlərini təyin edən makroiqtisadi nizamlama;

➤ dövlət şirkətlərinin fəaliyyətinin, müdafiə mövzuları ilə əlaqədar dövlət sifarişlərinin daha ciddi planlaşdırılması, eyni zamanda dövlət mülkiyyətinin idarə edilməsi üsullarının tərtib edilməsi və həyata keçirilməsi;

İqtisadi təhlükəsizlik strategiyasının əsas aspektlərindən biri də manatın dəyişməzliyidir. Manatın dəyişməzliyi məsələsi bütün bazar sistemi indikatorları ilə birlikdə xüsusi rol oynayır. Dəyərlərin müstəqilləşməsi, liberallaşması şəraitində manatın kursu emal xərclərinə, dəyərlərin səviyyəsinə və inkişafına təsir edən əsas meyarlardan birinə çevrilir.

Emal ciddi şəkildə azaldıqda və ölkə iqtisadiyyatı import xarakterli olduqda, zəif gömrük siyasəti yürüdüldükdə, doğru olmayan vergi güzəştləri sistemi olanda bu məsələ özünü lap çox biruzə verir. Bu səbəbdən də manatın kursunun ciddi formada dəyişməsi import edilən məhsulların endogen qiymətlərinin çoxalmasına səbəb olur ki, qarşıdurmanın olmadığı zaman yerli məhsulların dəyərlərinin qalxması üçün bu, bir siqnal vəzifəsi daşıyır.

Ödəmə balansının vəziyyəti və onun yanacaq-xammal sərvətlərinin eksportundan asılı olması, ölkənin pul, manat sərvətlərinin ərəzidən çıxarılması da qızıl valyutaları fondunun təşəkkül tapmasına neqativ təsir edir. Belə hallar ölkənin milli valyutasının kursuna da mənfi təsir göstərir. Sənədlər bazarında likvidliyin müdafiəsi üçün pul sərvətlərinin bir qisminin cəlb olunması sonda milli valyutanın dəyişməzliyini sarsıdır. Milli valyutanın kursunun azalmasına səbəb olan ümumi iqtisadi səbəbləri aradan qaldırmaq lazımdır.

NƏTİCƏ

Əldə edilmiş elmi yeniliklərin praktikada tətbiq edilməsi üçün aşağıdakı işlərin yerinə yetirilməsi təklif edilir:

1. İqtisadi təhlükəsiliyi sisteminin tətbiqi könnüllü olmalı və işçi heyətinin, ocümlədən hazır-
lıq səviyyəsinə uyğun gəlməlidir;
2. İqtisadi təhlükəsiliyi sisteminin tətbiqinə cavabdeh olan şəxs və onun tətbiqinin konkret vaxtı və müddəti müəyyən edilməlidir;
3. Sistemin realizasiyası vaxta görə təkrar olunan qapalı tsikl xarakteri daşmalıdır. Əks halda onun çevikliyi, manevirliliyi və operativliyi kimi üstünlüklərinin itirilməsi qaçılmazdır;
4. Toplanmış və təqdim edilmiş informasiyaya

olan tələblərə - informasiyanın dəqiqliyi, müasirliyi, operativliyi, tamlığı və obyektivliyi tələblərinə ciddi əməl edilməlidir

5. Təklif edilən metodikaddan perspektiv məqsədlərin müəyyən edilərkən istifadə edilməsi məqsəduyğundur. Əks halda onun tətbiqinə ehtiyac yoxdur və onaçəkilən resursların izafi xərclənməsindən başqa bir şey deyildir;

6. Təklif edilən metodun tətbiqi zamanı onun effektiv istifadəsi məqsədi ilə tədqiqat işində təklif edilən göstəricilər və onların parametrləri maksimum dərəcədə konkret müəssisənin xüsusiyyətlərinə və fəaliyyət sahəsinə uyğunlaşdırılmalıdır.

Гелендаров П.Н.

Аспект безопасности в моделях экономического развития**Резюме**

Цель исследования: целью исследования является разработка методов и мер по обеспечению экономической безопасности с использованием инструментов стратегического маркетинга.

Методология исследований: морфологический анализ и синтез, экспертная оценка

Результаты исследований: Не существует причинно-следственной связи между оценкой ее компонентов и ее спецификацией на основе существующих подходов к содержанию экономической безопасности.

Ключевые слова: экономика, безопасность, национальность, конкуренция.

Qalendarov P. N.

The security aspect of the economic development models**Summary**

Purpose of the research: The purpose of the research is to develop methods and measures to ensure economic security by using strategic marketing tools.

Methodology of the research: Morphological analysis and synthesis, expert assessment

Results of the research: There is no cause-and-effect relationship between the evaluation of its components and its specification on the basis of existing approaches to the content of economic security.

Key words: economic, security, national, competition

Daxil olub: 23.11.2018

Rəy verib: Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) i.e.n. dos. Xanlarzadə S.M.